

A TUDOMÁNYTÖRTÉNETI MUNKA
LEGKÖZELEBBI FELADATAI *

NÁDOR GYÖRGY

A korszerű tudománytörténeti kutatómunka hazánkban éppen most teszi meg első lépéseit. A szervezett, tervszerű munka az elmúlt év folyamán indult meg és megállapíthatjuk, hogy bizonyos eredményekről már ma is beszélhetünk :

a. Ráirányítottuk a kutatók, a tudósok figyelmét a tudománytörténet kérdéseire, s a tudósok egy részében sikerült is határozott érdeklődést ébreszteni tudományuk multja, fejlődése iránt. Ez megmutatkozik többek között abban, hogy kiváló tudósok, a szakma elismert képviselői vállalkoznak tudományuk történetének, illetve e terület egyes történeti kérdéseinek kidolgozására.

b. A témaválasztás terén kezdetben nagy tanácsalanság volt tapasztalható. A Tudománytörténeti Főbizottság javaslata alapján elkészült új munkatervek azután a monografikus munkákat állították előtérbe — igen helyesen — és szerepeltetik a legnagyobb súllyal. Az egyes területek képviselői belátták, hogy a nagy összefoglaló munkáknak még nem érkezett el az ideje, mivel ezeket monografikus kutatásoknak kell megelőzniök. A monografikus kutatások első-sorban a magyar tudomány nagy alakjai életművének feldolgozására irányulnak (Bólyai, Irinyi, Vásárhelyi Pál; Horváth Mihály, Sajnovits.) Elkészült és megjelent néhány sikerült mű (pl. Alexits : Bólyai), elhangzott több értékes előadás (Szabó Imre: A magyar pozitivista jogbölcselet; Rényi: a Bólyai-féle geometria világnézeti jelentősége ; Zsirai : A magyar nyelvtudomány haladó hagyományai stb.) és a közeljövőben további munkák fognak elkészülni.

Az eredmények ellenére azonban kétségtelen, hogy a tudománytörténeti kutatás hazánkban mind mennyiségét, mind pedig általános színvonalát tekintve — még mindig a szükséges és kívánatos színvonal alatt marad. Még nem tartunk ott, hogy a tudománytörténeti művek érezhetően segítenék magát a tudományt, vagy ki tudnák elégíteni a közönségben, az egyetemi ifjúságban meglévő érdeklődést. Még nem mondhatjuk el, hogy a tudománytörténeti munkák — néhány kivételtől eltekintve — hathatós eszközei a hazafias nevelésnek vagy a tudományos gondolkodásra, problémalátásra való nevelésnek. E munkák egy részé-

* Vitaindító előadás, a tudománytörténetészek első összejövetelén 1952 decemberében.

ben még alig érvényesül a marxizmus-leninizmus módszertana, még túlteng az öncélú adatközlés, még igen kevés az önálló kutatáson alapuló modern szellemű feldolgozás.

Ezek a hibák és fogyatékoságok a legszorosabban összefüggnek bizonyos helytelen nézetekkel, amelyek a tudománytörténet egyes művelői körében még ma is megtalálhatók. Ilyen téves nézet pl. az, amely szerint a tudomány vagy a technika fejlődése *kizárólag* a maga immanens logikáját követi és ennélfogva semmi kapcsolata sincs a társadalom fejlődésével. Ez a felfogás a történeti idealizmus legtisztább megnyilatkozása és mégis megvan és hatást gyakorol ma is a magyar technikatörténészek körében. Hasonlóképpen teljesen helytelen módszertani szempontból az az elgondolás, hogy a szaktudósok összegyűjtik az anyagot, — a történészek pedig dolgozzák azt fel a marxizmus-leninizmus elvei alapján. E felfogás teljesen tarthatatlan márcsak azért is, mert hiszen a marxizmus-leninizmus szempontjainak nemcsak a könyv megírásánál, hanem magában a kutatásban, az anyaggyűjtésben és az anyag kiválogatásában is érvényesülnie kell. Éppen azért az ilyen felfogás voltaképp udvarias kibúvó egyes szakemberek részéről az alól a követelmény alól, hogy a tudományos kutatásban a dialektikus és történeti materializmus szempontjait érvényesítsék. A helytelen elgondolások, felfogások természetesen helytelen gyakorlatot szülnék. De vannak olyan hibák és fogyatékoságok is, amelyeknek nincs külön »ideológiájuk«, hanem amelyek a marxizmus módszertanának alapos ismerete híján ütnek fel a fejüket. Nem ritka pl. a tudománytörténeti munkákban a helytelen »modernizálás« módszere, amikor egyes kiragadott idézetek alapján régi szerzőknek mai modern, csaknem marxista nézeteket tulajdonítanak. Eléggé általános hiba a szűk perspektíva: a kutató nem látja tudományának kapcsolatait a kor tudományának *általános* irányzataival, nem ismeri a korabeli tudomány nemzetközi helyzetét, a haladás és reakció erői között nemzetközi méretekben is folyó küzdelmet a tudomány területén. Előfordul, hogy a tudománytörténeti munka nem kritikai feldolgozáson alapuló történelmet, hanem csak *krónikát* nyújt és így módszerében, szempontjaiban, elvi alapjaiban elavult, korszerűtlen, tudománytalan.

A módszertani tisztázatlanságra példakép felhozom az egyik nemrég megjelent, az ásványtan történetéről szóló munkát, amely teljesen megkerüli a periodizáció problémáját, elmulasztja azt, hogy világosan fölvezolja tudománya fejlődésének fő szakaszait. A könyvben egymásnak teljesen ellentmondó korszakolási szempontok érvényesülnek mint pl. az évszázadok szerinti és a generációk szerinti korszakbeosztás, főként azonban az egyes tudósok születési, halálzási vagy éppen »fellépési« éve.

Az itt felsorolt hibák és fogyatékoságok, — amelyekkel e témát még korántsem merítettük ki — mutatják, hogy nem elégedhetünk meg az elért színvonallal, hanem mindent el kell követni, hogy magasabb nivójú munkát végezzünk. Hadd mutassak rá röviden néhány főbb teendőre, amelyek el-

végzés révén a tudománytörténeti munkákat jelentős mértékben előre vihetjük :

1. A tudósok és az egyetemi hallgatóság széles — az eddiginél szélesebb! — köreiből fel kell kelteni az érdeklődést a tudománytörténeti kérdések iránt általában és különösen a hazai tudománytörténet kérdései iránt. A feladat nem nehéz, mert fiatal kutatóink és egyetemi ifjúságunk a marxizmus-leninizmus tanulmányozása révén elsajátítja a történeti gondolkodást, úgyhogy ilyen irányú fáradozásaink bizonyosan termékeny talajra fognak találni.

Az érdeklődés felkeltésével elérhetjük, hogy a tudománytörténészek ma még kis csoportja újabb erővel gyarapodjék. Az előttünk álló nagy feladatok feltétlenül megkövetelik soraink kiszélesítését, megerősítését. Dicséretre méltó kezdeményezésként említjük meg, hogy egyes tudományterületek az akadémiai ösztöndíjas pályatételek közé felvették tudományuk történetének problémáit.

A tudománytörténet iránti érdeklődés felkeltését nagy mértékben szolgálja — jó monográfiákon és előadásokon kívül — a tudomány nagyjainak műveivel való közvetlen megismerkedés.

2. Emelni kell a tudománytörténeti munkák elvi és módszertani színvonalát. E célból szükséges, hogy a tudományok történései megismerkedjenek a dialektikus és történelmi materializmus módszertanával, hogy ismerjék az általuk tárgyalt korszak politikai- és társadalomtörténetét, továbbá, hogy megismerkedjenek a tudománytörténetnek, mint tudományos diszciplínának elvi és módszertani kérdésével. Az általános marxista és a történeti műveltség megszerzésének kérdéséről most nem beszélek; ez elengedhetetlen előfeltétele minden ilyen jellegű munkának. Most csak a speciális módszertani tájékozódásról kívánok néhány szót mondani. Az utóbbi hónapok és évek folyamán több iránymutató cikk jelent meg ezekről a kérdésekről elsősorban a szovjet irodalomban, de nálunk is (Vavilov, Maximov, Fogarasi); ezeket a cikkeket és előadásokat a közeljövőben meg fogjuk jelentetni és a kutatók kezébe fogjuk adni.

A szovjet tudományos irodalomban állandóan napirenden vannak a tudománytörténet elvi, módszertani kérdései. Nálunk e problémák fontossága még nem vált tudatossá széles körökben és ezért találunk ma még idealista, pozitivistá, metafizikus feldolgozásokat. Reméljük, hogy a tervezett kiadvány révén és más eszközökkel is sikerül felhívni kutatóink figyelmét a módszertani problémák fontosságára.

3. Eddig úgyszólván egyáltalán nem jelent meg a sajtóban bírálat a magyar tudománytörténeti művekről. (Mint kivételt említjük meg a párt tudományos folyóiratát, a Társadalmi Szemlét, amely többször közölt alapos kritikát az újonnan megjelent tudománytörténeti munkákról.) Ezen természetesen sürgősen változtatni kell; éspedig a kritikáknak a szűk szakmai szempontokon kívül vizsgálniuk kell, mennyire érvényesül a munkákban a korszerű, történeti szemléletmód, milyen mértékben és milyen sikerrel alkalmazták a szerzők a marxizmus-leninizmus módszerét.

Talán nem is kell külön hangsúlyozni, hogy a bírálóknak elvi bírálóknak kell lennie és szigorú mértéket kell alkalmaznia. Nem helyes az az álláspont, hogy ma még csak a kezdet kezdetén tartunk, elégedjünk meg hát kezdetleges, fogyatékos munkákkal, kezdetnek az is jó. Ellenkezőleg; azoknak a munkáknak, amelyek most fognak megjelenni, példaszerűeknek kell lenniök, hogy a fiatalokat éppen ezeken a műveken keresztül nyerjük meg tudományunk számára. Éppen ezért a most közvetlenül előttünk álló időszakban elsősorban minőségi eredmények elérésére törekedjünk. És a kritikának éppen az a feladata, hogy a minőségi színvonal emelését segítse. A Tudománytörténeti Főbizottság kezdeményezni fogja és napirenden fogja tartani az elkészült — és ezen túlmenően egyes esetekben a készülöben lévő — munkák bírálatának kérdését.

4. A tudomány történetének feltárása kiterjedt kutatómunkát igényel, kutatást a szónak legszorosabb értelmében. Teljesen jogos az a feltevés, hogy e kutatás olyan értékeket és kincseket is napfényre fog hozni, amelyekről ma még semmit sem tudunk. A Szovjetunióban folyó tudománytörténeti kutatás tapasztalatai azt mutatják, hogy csak el kell kezdeni a kutatómunkát és föltárulnak a nemzeti tudomány elfelejtett, a maguk korában háttérbe szorított és elnyomott haladó értékei. Éppen ezért nem szabad elfogadnunk másodkézből vett anyagot, olyan feldolgozást, amely lényegében a régi munkákon alapul, az értékelések és előjelek némi megváltoztatásával. A tudománytörténet terén sok esetben egészen új anyag felkutatására, kibányászására van szükség (mint pl. a magyar filozófia története, vagy a magyar közgazdaságtan története terén, de olykor a természettudósok munkássága kutatásánál is, mint pl. Irinyi János dialektikus jellegű természettudományi-módszertani gondolatai, Bólyai János utópikus szocialista gondolatai esetében.) Feltehető, hogy e kutatómunka során nemcsak régen ismert nevek fognak új megvilágításba kerülni, de fel fognak vetődni eddig ismeretlen nevek is. Az új, eddig ismeretlen anyag feltárása igen fontos eleme a tudománytörténeti munkának, elsőrendű előfeltétele annak, hogy tudományunk átfogó történetét később színvonalasan lehessen megírni.

5. Az előttünk álló legközelebbi feladat: tudományunk haladó hagyományainak kidolgozása. A haladás úttörőit természetesen nem absztrakte, nem kiragadva fogjuk ábrázolni, hanem a reakcióval, a maradi erővel vívott harcukban. Ily módon már a haladó hagyományok feldolgozása megköveteli, hogy legyen egy — bárha csak vázlatos — képünk tudományuk fejlődési vonaláról, hogy lássuk, mai tudásunk szerint kik voltak tudományunk legnagyobb alakjai, legdicőbb fejlődési korszakai. A haladó hagyományok feldolgozása nem lóghat a levegőben, szervesen bele kell illeszkednie egy nagyobb képbe, egy nagyobb történeti összefüggésbe. Ebből a megfontolásból kiindulva a II. osztályhoz tartozó tudományok történései kidolgozzák nagy vonásokban, vázlatoszerűen tudományuk történetének fő-vonalait. Kívánatos lenne, hogy ez valamennyi tudomány területén megtörténjék, mert az ilyen vázlatok — ha idővel bővülnek és egyes pontokon változnak is — a jelen szakaszban segítik

az egyes monográfiák szerzőit, perspektívát adnak kutatásaiknak és irányt mutatnak a fiatal kutatóknak és érdeklődőknek.

A Tudománytörténeti Főbizottság e feladatok megvalósításában segíteni kívánja az egyes osztályok munkáját. A szervezeti segítség mellett a főhangsúlyt az eszmei, ideológiai segítségre helyezzük. Ennek egyik formája a tudománytörténeti munkát elősegítő kiadványok megjelentetése. Ezen a téren a jövő esztendőkre a következő terveink vannak :

1. *Tudománytörténeti munkák* címen részben a már megjelent, de nehezen hozzáférhető, részben a készülő tanulmányokból, monográfiákból közölnénk a legsikerültebb részleteket ; esetleg mindjárt bírálatot és diszkusziót is.

2. A nagy magyar tudósok közérdekű műveiből, levelezéséből stb. egy antológiát állítunk össze ; az ilyen jellegű kiadvány rendkívül alkalmas arra, hogy felkeltse az érdeklődést a tudománytörténet kérdései iránt. Egy ilyen gyűjteménynek, amely számos, eddig nyomtatásban meg sem jelent, vagy nehezen hozzáférhető művekből ad szemelvényeket — nemcsak nagy tudományos, de nagy kultúrtörténeti érdekessége is lesz.

3. Napirendre kell tűzni a természettudományi klasszikusok műveinek kiadását. Ezen a területen mi rendkívül el vagyunk maradva ; igen sokat kell tanulnunk a szovjet példákból ; közismert, hogy a Szovjetunióban rendkívül gondos, lelkiismeretes és izléses kiadásokban jelentetik meg a természettudományok klasszikusait. A legközelebbi feladat Pavlov, Darwin, Lomonoszov, Szecsenov, Galilei, Newton, Leonardo da Vinci műveinek kiadása, Goethének a természettudományok történetére és módszereire vonatkozó írásainak kiadása. Nem kétséges, hogy az általános tudománytörténet — és különösen az oly sokáig elhanyagolt orosz tudománytörténet — kérdéseivel való foglalkozás, nagy mértékben elősegíti a hazai tudomány történetének teljes, széles alapokon történő feldolgozását.